

А.В. ВАЛОДЗИНА,
(МІНСК, БДУ)

СТОГАДОВАЯ ЭВАЛЮЦЫЯ АЎСТРЫЙСКІХ ВАЛЬДЭНСАЎ: АД “ПАСАЎСКАГА АНОНІМА” ДА “КНІГІ ВЫБРАННЫХ”¹

“Сярод усіх сектаў, якія ёсць ці былі, няма больш згубнай для царквы, чым Леаністы” [13, 70] – пісаў пра вальдэнсаў у 60-ых гг. XIII ст. прыходскі святар або дамініканец [15, 138] у так званым Пасаўскім Аноніме – ананімным трактате другой паловы XIII ст. з Пасаўскай дыяцэзіі, вядомы яшчэ як Псеўда-Райнэрыі (бо ўключае ў сябе працу вальдэнса-адступніка Райнэрыі Саконі “Сумма пра Катараяў і Бедных з Ліёна” [14]). Гэта – першая маштабная ўзгадка пра вальдэнсаў у Аўстрыі ў 1266 г.

Да некаторых дадзеных трактата варта паставіцца насцярожана, бо ён напісаны пад відавочным уплывам працы Св. Аўгусціна “Кніга пра ерасі” (*Liber de haeresibus*), таму многія месцы “нацягнуты” для падабенства з класічным творам: да прыкладу, да пераліку ерэтычных сектаў штучна дададзеныя (акрамя катараяў) маніхей, каб іх агульны лік супадаў з лічбай Аўгусціна Блажэннага². Увогуле ў главе, прысвечанай катарам, кніга ўяўляе сабой кампіляцыю (з даданнем сваіх меркаванняў) Св. Аўгусціна, Райнэрыя Саконі і дамініканца Вільгельма Перальта) [11, 79-82], што можа сведчыць пра нераспаўсюджанасць катараяў у Пасаўскай дыяцэзіі, і, як вынік, адсутнасць у аўтара асабістых назіранняў.

Што ж датычыцца вальдэнсаў, то Пасаўскі Анонім – фактычна адзіны, але вельмі грунтоўны зрэз вальдэнскага жыцця 60-ых гг. Дадзеныя датычацца ў асноўным ніжнеаўстрыйскіх земляў (уздоўж аўстрыйскага берага Дуная), дзе, па сведчаннях аўтара, была сорок адна вальдэнская царква [9, 459]. Ёсць звесткі пра свайго біскупа: у Анзбаху (у 1315 г. у Вене ці яе ваколіцах быў спалены нейкі Ноймайстар, які лічыў сябе біскупам ерэтыкоў на працягу больш за пяцьдзсят гадоў; магчыма, гэта адзін і той жа чалавек). Сам тэрмін не абавязкова з’яўляецца аўтэнтычным. Магчыма, інквізітары проста перанеслі на ерэтыкоў звыклія ім каталіцкія рэаліі. Адрозная рыса Пасаўскага Аноніна – адсутнасць падзелу саміх вальдэнсаў на рангі. Усе павінны прапаведаваць, прычым на народнай мове, і мужчыны, і жанчыны, і нават дзеці прымалі ўдзел у навучанні. Дзесяць гарадоў апісваюцца як “школы”: Анзбах, Олерсбах, Сант-Пётр-ін-дэр-Аў, Штэер, Сірнінг, Кематэн, Нойхофен, Энс, Штратцынг і Ленгенфельд. Практыкаваліся самыя простыя таінствы. Каталіцкія святары крытыкаваліся за накладанні вельмі цяжкіх пакаянняў, самі ж вальдэнсы, падобна Хрысту, накладвалі рукі і адпускалі са словамі “ідзі і не грашы больш”. Яны практыкавалі штодзённае прычасце

¹ Публікуецца ў аўтарскай рэдакцыі.

² Падрабязней гл. [11, 79-80, 95-99].

(якое мог здзяйсняць як мужчына, так і жанчына) і адмаўлялі месы: іх камунія была хутчэй выражэннем групавой салідарнасці.

Мясцовы ўладар Атакар II быў галоўным ініцыятарам інквізітарскага вышуку, таму мы маем столькі дадзеных пра гэты рух. Праўда, інквізітарскі пераслед у Пасаўскай дзяцэзіі не даў свайго плёну: праз паўтара стагоддзя інквізітарам Пятром Цвікерам быў выкрыты каталіцкі святар, які з дзяцінства быў выхаваны ў вальдызме [7, 65].

Аналіз тэксту ў той частцы, дзе аўтар перадае цытатамі пункт погляду сваіх вальдэнсаў, сустракаюцца не толькі цытаты з Бібліі, але і з Св. Амброзія і Грацыяна, што паказвае на надзвычай высокі адукацыйны ўзровень прынамсі вярхушкі вальдэнсаў [12, 121-122]. З іншага боку агульнавядома, што яшчэ ў сярэдзіне XIII ст. нямецкія царкоўныя аўтары лепш валодалі лацінскімі лексічнымі клішэ, чым багаслоўскай тэрміналогіяй роднай мовы, якая яшчэ не ўстаялася [1, 347-348].

Далей будзе прыведзены пераклад на беларускую мову асноўных тэзісаў трактата, якія дазваляць усебакова асвятліць жыццё вальдэнсаў таго перыяду.

“Мужчыны і жанчыны, стары і малы, дзень і ноч не перастаюць вучыць і вучыцца... вучаць таксама ў лепразорыі. Для пачатку вучаць пазбягаць сямі смяротных грахоў і яшчэ трох, а менавіта падману, зласлоўя і клятвы. ... Яны кажуць: Вучы штодзень адно слова, і праз год ты будзеш ведаць трыста” [13, 70].

“Новы і Стары Запавет яны пераклалі на народную мову і так вучаць і вучацца. Ты бачыш і чуеш вясковага невука, які чытае на памяць Іова ад пачатку да канца, і многіх іншых, якія дасканала ведаюць увесь Новы Запавет. Але наколькі яны – неадукаваныя міране, яны тлумачаць Пісанне няправільна і скажона. ... вучаць і вучацца яны ў месцах і часах патаемных” [13, 71].

“Ва ўсіх гарадах Ламбардыі і ў правінцыі Праванс, і ў многіх каралеўствах і землях ёсць тэалагічныя ерэтычныя школы. І яны маюць шмат слухачоў, многа дыскутуюць, і людзей склікаюць на ўрачыстыя сходны на плошчах і ў палях, і прапаведуюць у логавых. Няма таго, хто мог бы перашкодзіць ім, такія шматлікія і магутныя іх заступнікі” [13, 72].

“... леаністы знешне маюць вялікую набожнасць, і ўсе ў Бога вераць па ўсіх пунктах, што ў Сімвале ўтрымліваюцца – усяго толькі ганяць рымскую царкву і клір³. ... У звычаях сваіх яны на праўду ўраўнаважаныя і стрыманыя: фанабэрыі ў вопратцы не маюць, гэтыя значыць ні раскошным, ні вельмі вульгарным не карыстаюцца. Гандляры не карыстаюцца ні падманам, ні клятвамі, ні ілжывымі адгаворкамі, але жывуць з працы рук сваіх, як працаўнікі; нават іх дактары – гэтыя ткачы і шаўцы. Багацця не памнажаюць, задавальняюцца толькі неабходным. Леаністы – самыя цнатлівыя. Стрыманыя ў ежы і пітве. У шынкі не ходзяць, карагоды не

³Гэта аўтар лічыць найважнейшай прычынай вальдызму. Падрабязней гл. [8, 168].

водзяць і пустога не робяць. Гнеў стрымліваюць. Яны заўсёды або працуюць, або вучаць і вучацца, і розным чынам моляцца. Таксама яны для выгляду ходзяць у царкву, ахвяруюць, спавядаюцца, прымаюць прычасце і прысутнічаюць на пропаведзях.

У словах яны лаканічныя і стрыманыя: асцерагаюцца зласлоўя, жартачак і пустых словаў, а таксама падману і клятвы” [13, 73-74].

Першая памылка Леаністаў і Рункарыяў⁴ у тым, што [яны думаюць што] Рымская царква – гэта не царква Ісуса Хрыста, але царква зласлоўя і блудніца, што ў Апакаліпсісе (17,3) сядзіць вярхом на жывёліне, і што яна прыйшла ў заняпад з часоў Сільвестра, калі ў царкву пацякла атрута часу⁵. І што яны самі ёсць царква Ісуса Хрыста, якая трымаецца евангельскай дактрыны і апостальскіх словаў” [13, 77-79].

“Папа, як яны кажуць, ёсць галавой усіх памылак, названых прэлатаў, пісцоў і рэлігійных фарысеяў. Кажуць, што клірыкі не служаць, а грашаць. Таксама кажуць, што яны [клірыкі] поўныя пыхі, сквапнасці і зайздрасці. ... Таксама кажуць, што кожны чалавек, у тым ліку жанчына, павінен прапаведваць. ... Таксама што апосталы прапаведвалі, будучы міранамі. ... Кажуць, што атрымліваюць натхненне ад Бога” [13, 79-80].

“Усе царкоўныя таінствы яны асуджаюць” [13, 81].

“Адносна хрышчэння яны памыляюцца ў тым, што кажуць, што немаўляты не выратуюцца праз хрышчэнне. ... Пакулькі немаўля не верыць, яно не выратуецца. ... Таму яны перахрышчваюць, ускладаючы рукі замест хрышчэння” [13, 81].

“Пра канфірмацыю яны не клапацяцца. Таму яе атрымліваюць вельмі нямногія, адзін з пяцідзсяці, таму што біскупы аддаленыя” [13, 81].

“Яны кажуць, што святары, якія смяротна саграшылі, не могуць ажыццяўляць таінства еўхарыстыі. ... Таксама кажуць, што добры міранін, нават жанчына, калі ведае словы, можа здзейсніць. Таксама што трансубстанцыя здзяйсняецца не ў руках, а ў вартых вуснах таго, хто яе прымае” [13, 82-84].

“Кажуць, што мяса – гэта нішто, таму яе не спявалі ні Хрыстос, ні апосталы ... Таксама кажуць, што царкоўныя спевы – гэта пякельныя стогны, і ўзняваюць яны з-за задавальнення. І асуджаныя людзі, якія працаўнікам перашкаджаюць.

Царкоўнымі гадзінамі пагарджаюць ... Таксама кажуць, што адзін Ойча Наш больш карысны, чым звон дзсяці званоў” [13, 84-85].

“Яны кажуць, што ахвяраванні дапамагаюць не таму, хто іх прыносіць, а выключна таму, хто іх прымае. ... І што лепш даць беднаму, чым ахвяраваць святару” [13, 85-86].

⁴ Магчыма, паслядоўнікі Джавані да Ронка – Бедныя Ламбардцы.

⁵ Некаторыя аўтары лічаць, што легенда пра паходжанне ад апосталаў з’яўляецца больш позняй устаўкай. Падрабязней гл. Анонім 105.

“Пра таінства пакаяння кажуць, што ніякі святар, які здзейсніў смяротны грэх, нічога завязана не можа развязаць, але гэта можа добры” [13, 86-88].

“Таінства шлюбу адваргаюць, кажучы, што жанатыя смяротна грэшаць, за выключэннем уступлення ў полавую сувязь дзеля завядзення дзяцей” [13, 88-89].

“Пра таінства мірапамазання рашуча кажуць, што гэта найгоршая пыха” [13, 89].

“Пра таінства пасвячэння кажуць, што гэта нішто, таму што Апосталы былі міранамі... З танзурцы пасміхаюцца, таму што Апосталы яе не мелі. ... Кажуць таксама, што царква вельмі цяжка памыляецца, забараняючы святарам уступаць у шлюб, таму што закон стары і перашкаджае новаму, і хавае распусту” [13, 89-90].

“Адлучэннем пагарджаюць, кажучы, што тыя, хто адлучае, – праклятыя” [13, 90-91].

“Дзесяціна, яны кажуць, не мусіць давацца, таму што ў першаснай царкве яе не давалі” [13, 92].

“Кажуць, што асабістую маёмасць клірыкі не павінны мець” [13, 92-93].

“У індульгенцыі яны не вераць. ... Царкоўнае адпушчэнне грахоў ні ў што не ставяць” [13, 93].

“Пра святы царкоўныя не дбаюць, кажучы, што адзін дзень такі ж, як і іншыя” [13, 93-94].

“Царкоўных пастоў не трымаюцца, а ў дні суботнія таёмна ўжываюць мяса” [13, 94].

“Збудаваную царкву ўспрымаюць як склад і называюць яе проста “каменны дом” (stainhaus). ... І малітвы ў ёй не больш дзейсныя, чым у іншым” [13, 94-95].

“Алтар, кажуць – гэта праклятая груда камянёў, дзе на камянях паракнее рыззё. ... Па гэтай прычыне кажуць, што многія выдаткі, якія пайшлі на пабудовы царквы, лепш было б раздаць бедным. ... І таму маюць царквы ў халупах. І таму кажуць, што столькі разоў царкву абмінеш, столькі смяротных грахоў загладзіш. І таму прапаведуюць, што грэх распусты ідзе ад чужой царквы. І што лепш маліцца ў хлеме, чым у чужой царкве” [13, 95].

“Царкоўнае аздабленне называюць грахам. Пра свяцільнікі яны кажуць, што Богу, які ёсць святло, свяцільнікі не трэба, і гэта важна толькі ў царкве, каб святары не спатыкнуліся. Спаленні благовоній асуджаюць. ... Святую ваду прымаюць як звычайную. ... Іконы і выявы святых прымаюць за ідалапаклонства ... з царкоўных спеваў здзекуюцца. ... Крыжовымі хадамі пагарджаюць з-за дурасці, якая там прысутнічае” [13, 95-97].

“У святых не вераць, акрамя Апосталаў і тых, хто згаданы ў Евангеллях або ў Дзеях. ... Таксама не звяртаюцца з малітвамі ні да Святых, ні да Святой Марыі, а толькі да аднога Бога” [13, 97-98]

“У цуды святых не вераць” [13, 99].

“У мошчы святых не вераць” [13, 99-100].

“Святога крыжа баяцца з-за тых пакутаў, што на ім перанёс Ісус Хрыстос. Таксама дрэва крыжа, як яны кажучь, - гэта проста дрэва. І таму не аберагаюць сябе хросным знаменем” [13, 100].

“Пра царкоўнае пахаванне не клапоцяцца” [13, 100-101].

“Паломніцтвы адвяргаюць у выніку таго, што трэба разыходзіцца” [13, 101].

“Чысцей адмаўляюць, кажучы толькі пра дзве дарогі, адна для выбраных на неба, другая для асуджаных у пекла. ... Кажучь таксама, што месы, ахвяраванні і іншыя заступніцтвы для душаў бессэнсоўныя, і сёмы дзень, і ўгодкі робяцца для фінансавай выгоды. ... Таксама калі хто добры, то яму не трэба заступніцтва, а калі дрэнны, то яно не дапаможа. ... Калі за жывых не належыць маліцца, то такім чынам і пра мёртвых” [13, 101-103].

“Суддзяў і першых асобаў асуджаюць” [13, 103].

“Кажучь, што клясціся – смяротны грэх” [13, 103].

У наступныя сто гадоў на аўстрыйскіх землях не сустракаецца ніводнай крыніцы, якая магла б хаця б аддалена параўнацца з Пасаўскім Анонімам. Сустракаюцца раскіданыя звесткі пра інквізітарскія трыбуналы, самы разгорнуты з якіх – суд над вальдэнсамі ў 1315 г. у Крэмсе – памылкова аб’ядноўвае вальдэнсаў з распаўсюджанай тады сектай луцыерыянаў – д’яблапаклоннікаў [3, 825-827]. І толькі ў 1368 г. з’яўляецца комплекс крыніцаў, супаставімых па значэнні, – Кніга выбраных (*Liberelectorum*).

Яна дайшла да нас у некалькіх лацінскіх каталіцкіх манускрыптах (напрыклад, у бібліятэцы Пражскага капітула пад абазначэннем E 76, fol. 8 v-11 v; 13-15 v), напісаных каля 1400 г., і ў на стагоддзе маладзейшай аквітанскай вальдэнскай версіі. Тэкст кнігі захаваўся ўнутры перапіскі паміж дзвюма групамі вальдэнсаў: вальдэнсамі з мястэчка Сан-Петэр-ін-дэр-Аў у Аўстрыі (яно ўзгадваецца як вальдэнскае ў Аноніме), якія звярнуліся ў каталіцызм, і вальдэнсамі ў Італіі. Напісана кніга была паміж 1335 і 1368 гг. Па сутнасці сваёй, гэта кароткая (каля 1000 словаў) гісторыя вальдэнсаў у тым выглядзе, якім яны ўяўлялі яе сабе, хутчэй за ўсё, для завучвання на памяць і далейшай пропаведзі [4, 214].

У кароткім пераказе кніга можа выглядаць наступным чынам: вальдэнсы – сапраўдная Божая царква, якая вядзе сваё паходжанне ад Апосталаў. Раздзяленне паміж цэрквамі адбылося праз 300 гадоў пасля Хрыста, падчас кіравання Папы Сільвестра, які прыняў падарунак імператара Канстанціна. Адзін з папличнікаў (*socius*) Сільвестра адмовіўся ад дароў і выбраў шлях беднасці, і на працягу 800 год цэрквы разыходзіліся – адна ішла па шляху служэння Мамоне, другая захоўвала першапачатковую чысціню. У гэты момант з’яўляецца Пётр, празваны Вальдо, які падчас чытання Евангелля прымае словы Бога да сэрца і сыходзіць са шляху багацця на шлях беднасці. Ён пачаў прапаведваць, і словы яго дайшлі да Рыма, але той не здолеў пакінуць свой грахоўны шлях, нягледзячы на ўмяшальніцтва кардынала Апуліі. Між тым вакол Вальдо пачалі групавацца папличнікі, і

памнажаліся яго добрыя справы на працягу 200 гадоў. Але потым з-за інтрыгаў сатаны пачаліся ганенні, і вальдэнсы сталі вымушаны пераязджаць з месца на месца, і паўсюль яны распаўсюджвалі сапраўдную царкву [5, 352-355].

Звернутых вальдэнсаў прадстаўлялі Зігфрыд і Іаан Лезер (Чытач). Апошні якраз і пераказвае па памяці непасрэдна “Кнігу выбраных” [4, 216], а перад гэтым раскайваецца ў асноўных сваіх былых вальдэнскіх памылках перад інквізітарскім трыбуналам

“Іаан Лезер прызнаецца, што яны не маюць права адпраўляць таінствы і не хочуць нават пальцам іх кранаць, і кажа, што Чысцец ёсць і належна пакланяцца святым. І таксама верыць, што некаторыя з нашых і міранаў, і клірыкаў могуць vyrатавацца. Таксама кажа, што святары павінны прымаць споведзі. ... І што яны не могуць здзяйсняць таінствы” [5, 351-352].

Вялікая дыскусія ў лісце была прысвечана таму пытанню, ці быў сам Вальдо святаром. Ужо звернуты Лезер адмаўляў факт яго пасвячэння, але падкрэсліваў, што гэты факт павялічыў бы віну ерэсіярха, бо ў віну яму ставілася наступнае “паўстанне непадпарадкавання”:

- Узурпацыя права пасвячэння святароў, бо яна не атрымана ні ад Папы, ні ад Царквы;
- Апаганьванне спосабу асвятчэння і пасвячэння;
- Беспрычынныя змены святарскай вопраткі і адмова ад танзуры;
- Адмова ад кананічных гадзінаў, царкоўных рэчытатываў і спеваў;
- Апаганьванне разам са сваімі палпечнікамі каталіцкай веры і многіх царкоўных адметнасцяў.

Вальдэнсы, згодна з лістом Іаана, лічылі самай галоўнай прычынай грэхападзення Рымскай Царквы тое, што некаторыя яе святары не змаглі захаваць свае рукі чыстымі. Але самі яны, з яго пункту гледжання, не маглі прэтэндаваць на тытул “сапраўднай царквы Божай”, бо “ніхто не можа хаваць святло веры”, а іх секта “патаемная”. Значыць, да моманту напісання ліста яны ўжо канчаткова спынілі публічную пропаведзь [6, 21-22].

Акрамя гэтага прызнання, ад Іаана Лезера захавалася яшчэ 2 лісты, адзін з 1368 г., другі напісаны пазней, у прамежку з 1370 па 78 гг., да гэтага часу не выдадзеныя цалкам.

Зігфрыд склаў спіс галоўных “зманаў” вальдэнсаў у сваім “аправяржэнні” супраць “Бедных з Ліёна”

“вы супраціўляецеся царкоўным уладам, адмаўляеце пісанні святых настаўнікаў, не вызнаеце паломніцтваў, адваргаеце пакланенні святым, адмаўляеце Чысцец, прызнаеце, што індальгенцыі святых айцоў не маюць сілы, адваргаеце малітвы за памерлых, выдаляеце царкоўную іерархію, скажаеце чытанні псальмаў і царкоўныя песнапенні, рабуеце царкоўных правіцеляў і прыніжаеце падначаленых ім людзей, лаеце пропаведзі ў цэрквах і шматлікімі спакусамі душыце святую маці царкву” [2, 127].

Зігфрыд, у сваю чаргу, лічыць, што галоўная праблема вальдэнсаў – адсутнасць царкоўнай іерархіі і належным чынам пасвечаных святароў [6, 23]. Ён падзяляе думку, што Вальдо і яго паплечнік Іаан з Ліёна (Джавані да Ронка або перайменаваны Вівет, бо патрабавалася “апостальскае” імя) былі святарамі, але падкрэслівае, што іх адлучылі, і ставіць ім у віну наступныя памылкі:

- Публічная пропаведзь вучняў Вальдо на кожным кроку, што было забаронена Царквой;
- Нават калі ён быў святаром, ён усё адно не мог пасвячаць іншых у святары, бо такое права маюць толькі біскупы;
- Увогуле не трэба дапускаць міранаў да святарскіх спраў;
- Нават калі Вальдо быў біскупам, яго права на пасвячэнне знікла ў той момант, калі яго адлучылі;
- Ён нават сам тады не меў права на пропаведзь.

З усяго гэтага вынікае, што тыя таінствы, што здзяйсняюць вальдэнсы, - “напаўтаінствы” і не маюць цалкам сілы [6, 24].

У прынцыпе, усе гэтыя прэтэнзіі былі выказаны стагоддзем раней Манетай з Крэмоны [10], што можа ўскосна сведчыць пра выкарыстанне аўтарамі яго трактата, і напрамую паказвае нязменны характар базавых вальдэнскіх дагматаў.

Цікавым фактам з’яўляецца падзел на “вальдэнсаў” і “ліёнцаў”. Яшчэ большую цікавасць выклікае ўказанне на вельмі заможнае становішча вальдэнсаў, што раней не сустракалася ў крыніцах: на валоданне амфарами, а таксама срэбрам і золатам [6, 25]. Самым жа страшным з пункту гледжання аўтара ліста з’яўляецца тое, што яны паміраюць без апошняга прычасця і мірапамазання. Яны прапаведуюць уночы, прызываюць да апостальскага жыцця, хоць самі чынюць адваротным чынам (таксама новая заўвага, раней нават інквізітары падкрэслівалі выключна аскетычнае жыццё вальдэнскіх магістраў) [6, 26].

Стыль і лексіка лістоў паказваюць на высокі адукацыйны ўзровень звернутых вальдэнсаў, выдатнае веданне Айцоў Царквы, што можа служыць працягам “кніжнай” традыцыі вальдызму. Таксама варта зазначыць, што перапіска вядзецца на правільнай лаціне. Увогуле пасля аналізу ліста можна зрабіць выснову, што на канец XIV ст. адукацыйны ўзровень вальдэнскага магістра быў прыкладна роўны каталіцкаму святару [12, 125-126].

Такім чынам, за стагоддзе адсутнасці крыніц адносна гісторыі вальдэнсаў іх самавызначэнне і пазіцыянаванне ў грамадстве пацярпелі наступныя змены:

1. Канчаткова фарміруецца легенда пра “апостальскае” паходжанне вальдэнскай царквы, чые шляхі з каталіцызмам разыйшліся ўжо ў часы Папы Сільвестра. Вальдо і яго паплечнік (Вівет або Джавані да Ронка) атрымліваюць біблейскія апостальскія імёны Пётр і Іаан, аказваюцца пасвечанымі ў сан.

2. Нягледзячы на нязменнасць фармальнай арыентацыі на аскетычны шлях беднасці, вальдэнсы відавочна павышаюць свой маёмасны статус, і часам нават іх магістры адыходзяць не толькі ад апостальскага ідэалу, але і ад проста набожнага праведнага жыцця.

Такія змены могуць сведчыць пра глабальную эвалюцыю ўсёй вальдэнскай абшчыны: павышаецца іх сацыялізацыя, нягледзячы на супрацьстаянне з Рымскім прастолам яны здолелі ўмацаваць сваё матэрыяльнае становішча і нават ідэалагічна ўбудоваць сябе ў светаўспрыманне тагачаснага грамадства.

Спіс літаратуры:

1. Бондаренко, Н. Давид Аугсбургский как мастер традиционной словесности / Н. Бондаренко // Символ. - № 51. – 2007. – Париж-Москва. – С. 331-378.
 2. Володарский В. Перевод с нем. яз. статьи: Э.Вернер. Идеология немецко-австрийского вальденства XIV в // Средние века. Вып.25. — Наука Москва, 1964. — С. 113–127.
 3. Annales Matseenses // Monumenta Germaniae Historica. – Scriptores in Folio. – Bd. 9. – Hannoverae: Hahn, 1851. – S. 823-837.
 4. Biller, P. The Liber Electorum / P. Biller // The Waldenses 1170-1530: Between a Religious Order and a Church. – Aldershot: Ashgate Press, 2001. – P. 207-224.
 5. Döllinger von, I. Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters / I. von Döllinger. – München, 1890. – 737 S.
 6. Gonnet, G. I valdesi d' Austria nella seconda meta del secolo XIV / G. Gonnet // Bollettino della Societa di Studi Valdesi – 1 n. – 1962.– P. 5—41.
 7. Kieckhefer, R. Repression of Heresy in Medieval Germany / R. Kieckhefer. – Liverpool University Press, 1979. – 161 p.
 8. Lambert, M. Medieval Heresy: Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation / M. Lambert. – Oxford and Malden: Blackwell Publishers, 2002. – 491 p.
 9. Leff, G. Heresy in the Later Middle Ages: The Relation of Heterodoxy to Dissent, C. 1250-c. 1450 // G. Leff. –Manchester University Press, 1999. – 800 p.
 10. Moneta de Cremona. Adversus Catharos at Valdenses / Moneta de Cremona // Enchiridion fontium Valdensium (Recueil critique des sources concernant les Vaudois au moyen âge). – Vol. II (de la fin du XIIe au début du XIVe siècle) – Torino : Claudiana, 1998. – P. 83-98.
 11. Patschovsky, A. Der Passauer Anonymus: Ein Sammelwerk über Juden, Ketzer, Antichrist aus der Mitte des 13. Jahrhunderts / A. Patschovsky. – Monumenta Germaniae Historica. – Schriften. – Hiersemann, 1968. – 208 S.
 12. Patschovsky, A. The Literacy of Waldensianism from Valdes to c. 1400 / A. Patschovsky // Heresy and literacy, 1000-1530 / ed. by P. Biller and A. Hudson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – P. 112-136.
 13. QuellenzurGeschichtederWaldenser / hrsg. von A. Patschkovsky und K.-V. Selge. – Gütersloh : GütersloherVerlagshausGerdMohn, 1973. – 263 S.
 14. Raynier Sacconi et l'Anonyme de Passau // Enchiridion fontium Valdensium (Recueil critique des sources concernant les Vaudois au moyen âge). – Vol. II (de la fin du XIIe au début du XIVe siècle) – Torino : Claudiana, 1998. – P. 109-139.
- Sackville, L. J. Heresy and Heretics in the Thirteenth Century: The Textual Representations / L. J. Sackville. – Boydell & Brewer Ltd, 2014. –240 p.